

ÚVOD

Lokalita Tell Mózán, v staroveku Urkeš, je situovaná na území súčasnej Sýrie, v jej severovýchodnej časti, v regióne povodia rieky Chábúr (chábúrsky región alebo tzv. Chábúrsky trojuholník), a zároveň južne od východoanatólskych hôr pri hraniciach s Tureckom (obr. 1). Táto oblasť býva označovaná aj ako horná/severná Mezopotámia alebo Džazíra a v staroveku zasahovala aj na územia dnešného severného Iraku a juhovýchodného Turecka. Región bol zázemím pre viaceré mestá, ktoré sú v rôznej miere zdokumentované prameňmi. Najsevernejšie časti Mezopotámie sa v dávnej minulosti vyznačovali relatívne priaznivejším podnebím a vyššia miera dažďových zrážok (200–600 milimetrov) umožňovala, na rozdiel od južnejších oblastí, poľnohospodársku obživu, nie až tak závislú na irigačných systémoch (pozri Akkermans a Schwartz 2003: 5–6). Oblasť bola kľúčová aj z hľadiska obchodných ciest spájajúcich sever, ktorý bol bohatý na rôzne nerasty či iné komodity. Mesto Urkeš, pričom v niektorých historických etapách by sme pravdepodobne mohli hovoriť aj o mestskom štáte, tu bolo signifikantným politickým a náboženským centrom, ktoré bolo dokonca rešpektované staroakkadským politickým celkom. V polovici 3. tisícročia pred n. l. sa rozprestieralo na ploche 130 hektárov a svoj najväčší geopolitický a zdá sa, že aj kultúrny rozmach zaznamenalo v poslednej štvrtine 3. tisícročia pred n. l., čo spadá do obdobia tzv. druhej mestskej revolúcie v Sýrii (pozri Akkermans a Schwartz 2003: 233–287). Práve z tohto obdobia pochádzajú najdôležitejšie pramenné doklady pomáhajúce vytvoriť si obraz o historických, kultúrnych, a teda aj náboženských pomeroch mesta.

Už v roku 1934 začal na tomto mieste prvé čiastočné prieskumy Max Mallowan, manžel populárnej spisovateľky Agathy Christie. Predpokladal, že ide o starorímske nálezisko, a preto si zvolil za cieľ výskumu južnejšie situovaný Tell Čagar Bázár (Buccellati a Kelly-Buccellati 1997a: 60; pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988:

21–23). O päť dekád neskôr, v roku 1984, začali dlhodobý archeologický výskum manželia Giorgio Buccellati a Marilyn Kellyová-Buccellatiová so svojím tímom.¹ To, čo tušili tesne pred zahájením výskumu, sa neskôr naplnilo a Tell Mózán bol nakoniec úspešne identifikovaný so starovekým Urkešom (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1995b), ktorý bol dovtedy známy len prostredníctvom zmienok v niekoľkých písomných prameňoch. Počas jednotlivých výskumných sezón odhalila lokalita mnohé nálezy, ako napr. mestské múry, súkromné obydlia, hroby (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988; 2005; Buccellati 1998) a samozrejmosťou je evidovaná keramika (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 65–67; 2000: 167–183; 2005: 41; 2008; 2014: 446–448, 450–453; Kelly-Buccellati 2010a; v tlači; Kelly-Buccellati a Omar 2004–2005; Recht 2014b). Náboženskú situáciu v Urkeši ozrejmuje aj niekoľko významných objavov, ktoré sú predmetom nasledujúcich strán. Svetlo sveta uzrel napr. jeden z najväčších sýrsko-mezopotámskych palácov (označený ako „AP“) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1997b: 89–91; 2000; 2001b; 2001c; 2002a: 127–129; 2004: 14–19; Buccellati 1998: 20–28; 2005) a monumentálna podzemná štruktúra (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c; 2004: 20–30, 36–39; 2005: 37–38; Kelly-Buccellati 2002; 2005a; Collins 2004; Sedláček 2012) patriaca medzi najbizarnejšie objekty na lokalite. Obsahovala viaceré kosti zvierat a artefakty, nie náhodou bola situovaná hneď vedľa paláca a s najväčšou pravdepodobnosťou sa využívala na rituálne účely. Ďalším objektom oplývajúcim veľkoleposťou boli pozostatky chrámovej terasy, resp. chrámu (označený ako „BA“) (pozri Kelly-Buccellati 1990: 125–129; 2013: 159–161; Buccellati a Kelly-Buccellati 1995a: 390–391; 2005: 31–32, 35–37; 2009; 2014; Buccellati 1998: 18–20, 28–29; 2010b; Buccellati, F. 2010), ktorý už v staroveku z diaľky pútal pozornosť, keď vyčnieval ponad okolitý horizont. Samostatnú kategóriu nájdeného inventára tvorí glyptika, primárne pečiatné odtlačky (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 67–81; 1995–1996; 1996; 1997b: 80–89; 2001a: 20–23; 2001b; 2001c: 69–71; 2002a: 129–132; 2002b; 2005: 39–40; Kelly-Buccellati 1996; 1998: 41–50; 2001: 47–55; 2005b; 2010b) pochádzajúce v prvom rade z územia paláca, prípadne z oblasti pri mestskom múre.

Buccellati a Kellyová-Buccellatiová (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988; 2001a: 24–25; 2007; 2009: 66–67; Buccellati 1999: 242–250; 2005: 4–6; 2010a; 2013; Kelly-Buccellati 2004; 2005b) vo viacerých svojich publikáciách zdôrazňujú churritské prvky v Urkeši a upozorňujú na churritský charakter mesta. Medzi kultúrne prvky klasifikované ako churritské patrí najmä onomastická evidencia, panovnícky titul či pisárska tradícia. Písomné pramene obsahujúce churritský jazyk doložené z Urkeša alebo referujúce o Urkeši, sú v súčasnosti najstaršími známymi prameňmi v tomto jazyku. Texty z Tell Mózánu, vrátane textov v akkadskom jazyku, predstavujú zároveň najsevernejšie doloženú epigrafiku v klinovom písme v 3.

1 Ich publikačná prvotina z výskumu mapuje prvé dve sezóny (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988). K oficiálnej internetovej stránke výskumného projektu pozri <<http://www.urkesh.org>>.

tisícročí pred n. l. (Milano et al. 1991: 6; Buccellati 2003: 45–46), čo poukazuje na rozšírenie juhomezopotámskej písárskej tradície.

Za najpodstatnejšie časti urkešskej religiozity je možné považovať chrám, podzemnú štruktúru a glyptické motívy. Ide o objavy, ktoré boli doposiaľ diskutované vo viacerých štúdiách, či už podrobnejšie alebo okrajovo (pozri vyššie). Avšak vo svojej kompletnej a prepojenej podobe, ako i vzhľadom na všetky dostupné dáta, religiozita v Urkeši nebola doteraz predmetom bádania, hádam len s jednou menšou výnimkou (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2005). Nálezy z Tell Mózánu a ich zasadenie do celkového historického a kultúrneho kontextu starovekého Predného východu je prínosom pre porozumenie religiozity a kultúry všeobecne nielen v tomto meste, ale i v širšom regionálnom kontexte. Urkeš bez pochyb ponúka mnohé odpovede a v súčasnosti je najucelenejším zdrojom poznania najranejších dejín a náboženstva Churritov. Zámerom predloženej monografie je, na základe doteraz učiných poznatkov, zmapovať materiálnu kultúru a písomné pramene spojené s touto severochábúrskou lokalitou a rozšíriť súčasné hypotézy a závery, ale taktiež predložiť nové, ktoré, so všetkou skromnosťou, majú za cieľ prispieť k rekonštrukcii náboženského obrazu mesta. Odpovede, ktoré vzídu, budú vyplývať z dvoch nasledujúcich kľúčových výskumných otázok:

- Prostredníctvom ktorých znakov v materiálnej kultúre z Tell Mózánu je možné identifikovať religiozitu?
- Ktoré prvky tejto religiozity, aj na základe písomných prameňov, môžu byť podľa súčasných poznatkov klasifikované ako churritské?

Predmetom riešenia budú aj čiastočné výskumné otázky, ktoré budú formou záverov zodpovedané priebežne v jednotlivých kapitolách:

- Bol chrám v Urkeši zasvätený churritskému bohovi Kumarbimu?
- Na základe akých dokladov je možné konštatovať, že Kumarbi disponoval chthonickou charakteristikou?
- Ktoré dáta dosvedčujú, že podzemná štruktúra v Urkeši plnila funkciu rituálneho objektu využívaného pre komunikáciu s podsvetím?
- Ktoré konkrétne prvky v materiálnej kultúre a písomných prameňoch poukazujú na sakrálny aspekt miestnej panovníckej dynastie? Mohli byť vládcovia deifikovaní už počas svojho výkonu funkcie?
- Ktoré ikonografické prvky na glyptike sú akkadskej a ktoré lokálnej proveniencie?
- Ktoré ikonografické prvky v tomto materiáli poukazujú na religiózne pozadie a s ktorými konkrétnymi motívmi môžu byť asociované?

Úvodná časť (kapitola 1) tvorí teoreticko-metodologický základ, od ktorého sa odvíja postup riešenia. Pozostáva z predstavenia teoretických východísk archeológie náboženstva a skúmania glyptiky. V nasledujúcej kapitole (kapitola 2) sú v stručnejšej podobe prezentované závery k proveniencii Churritov a ich situovaniu na starovekom Prednom východe už pred staroakkadským obdobím, čo je

podstatné obzvlášť vo vzťahu k Urkešu. Samostatný úsek (kapitola 3) je venovaný podrobnej rekonštrukcii dejín mesta, i keď v rámcovej podobe, a to z dôvodu nedostatočnej prameňnej základne. Ďalšia časť (kapitola 4) už mapuje chrám a dva významné dedikačné texty. Následne jedna z pasáží (kapitola 5) predstavuje, na základe mytologických prameňov, Kumarbiho ako churritského boha chtonického typu. Obsah a funkcia podzemnej štruktúry vo vzťahu k neskorším churritsko-chemitským textom sú riešené v ďalšom okruhu (kapitola 6). Táto kapitola zároveň podáva aj obraz o predpokladanom sakrálnom komplexe v Urkeši, pozostávajúcom z viacerých zložiek. Na základe pečatných odtlačkov a možnosti titulu je zrejmé, že úrad miestnych panovníkov bol legitimizovaný prostredníctvom sakrálneho konceptu, čomu sa venuje nasledujúca pasáž (kapitola 7). Na tomto mieste je otvorená aj problematika deifikácie urkešských vládcov. Predposledná časť (kapitola 8) si dala za cieľ preskúmať ikonografické motívy na glyptike. Pozornosť je zameraná na akkadské vplyvy a synkretické tendencie týchto vplyvov s lokálnymi tradíciami. Posledná časť (kapitola 9) je pokusom o načrtnutie kultúrno-historických procesov, ktoré sa mohli podpísať pod churritizáciu, resp. churritský charakter Urkeša. Záver je venovaný sumarizovaniu vyššie uvedeného, s dôrazom na sledované ciele a hypotézy.

* * *

Predložená publikácia vychádza po čiastočnej úprave z mojej dizertačnej práce, ktorá bola pod názvom *Religiozita v Urkeši: Segment raného náboženstva Churritov* obhájená v roku 2016 na Ústave religionistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne.